

Primljeno: 31.3.2020.
Prihvaćeno: 29.5.2020.
DOI: 10.36506/av.63.4

Hrvoje Gržina

Hrvatski državni arhiv
Zagreb, Hrvatska
hgrzina@arhiv.hr

ALBUM *USPOMEN NA ZAGREB* IVANA STANDLA – PRVI PRIMJER SVJETLOTISKA U HRVATSKOJ FOTOGRAFIJI¹

UDK: 930.253:77-05Standl, I.
77(497.5)(091)
774:655.341(091)

Izvorni znanstveni rad

U članku su predstavljeni rezultati analize albuma Uspomen na Zagreb Ivana Standla iz 1871. godine. Taj je album – osim iznimne kulturno-povijesne vrijednosti za Zagreb i hrvatsku fotografiju općenito – važan i zbog tehnike izrade u njemu okupljenih otisaka. Snimke su naime umnožene postupkom svjetlotiska, uvedenim u praksu svega nekoliko godina ranije, što taj album čini pionirskim ostvarenjem fotomehaničkoga otiskivanja na hrvatskom prostoru. Rezultati istraživanja rekonstruiraju kontekst nastanka Standlova albuma, povezuju ga s Prvom općom hrvatskom učiteljskom skupštinom u Zagrebu te novim spoznajama obogaćuju povijest fotografije u Hrvatskoj. Istovremeno nedvosmisleno potvrđuju i otprije poznatu važnost njegova autora kao najistaknutijega protagonista fotografskoga medija u Hrvatskoj u 19. stoljeću.

Ključne riječi: Ivan Standl; Uspomen na Zagreb; Zagreb; fotografija; svjetlotisak; fotomehanički postupak; fotomehanički otisak; Prva opća hrvatska učiteljska skupština 1871.

¹ Rad je financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom IP-2019-04-1772.

1. Uvod

Album *Uspomen na Zagreb* fotografa Ivana Standla znanstveno-stručnoj i kulturnoj javnosti nije nepoznat. Najmanje dva su njegova primjerka sačuvana u zagrebačkim institucijama (Hrvatski državni arhiv, Muzej za umjetnost i obrt), od kojih je jedan više puta bio izlagan na izložbama (*Fotografija u Hrvatskoj od 1848-1951*, Zagreb, 1994.; *Historicizam u Hrvatskoj*, Zagreb, 2000.). Iako znatno manje reproduciran i analiziran od Standlovih najpoznatijih radova poput *Fotografskih slika iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije* ili pak *Slika zagrebačkoga potresa od 9. studenoga 1880.*, možemo slobodno ustvrditi da mu je mjesto u povijesti zagrebačke i hrvatske fotografije već osigurano.

Međutim, ono o čemu dosad uopće nije bilo spomena, a dobrim je dijelom predmet ovoga rada, tehnika je umnožavanja fotografskih snimaka okupljenih u albumu i fotomehanički postupak kojim je otiskivanje izvedeno. Da je upravo spomenuta tehnička odrednica Standlovih snimaka okupljenih u albumu *Uspomen na Zagreb* presudna za potpuno razumijevanje njihove važnosti, potvrđuju nam podatci o osnivanju prvih zavoda za fotomehaničko otiskivanje u Zagrebu i Hrvatskoj, čijoj pojavi taj Standlov rad prethodi više od dva desetljeća.² Još je važnije da je gotovo u potpunosti suvremen pojavi prvih takvih pogona u Austro-Ugarskoj Monarhiji i ostatku Europe, o čemu će više riječi biti u nastavku.

S obzirom na sve navedeno, u nadolazećim ćemo poglavljima prema sačuvanim izvorima pokušati rekonstruirati kontekst nastanka Standlova albuma te ga analizirati ne bismo li pokazali kako je – osim općepoznate dokumentarne vrijednosti – uistinu riječ o pionirskom poduhvatu rane zagrebačke i hrvatske fotografije.

2. Ivan Standl i album *Uspomen na Zagreb*

O životu i više od tri desetljeća dugom fotografskom radu Ivana Vojtjeha Standla (Prag, 27. listopada 1832. – Zagreb, 30. kolovoza 1897.) sačuvano je podosta informacija, koje su u više navrata sintetizirane i objavljivane,³ pa ih ovom prilikom nije potrebno ponavljati. Vrijedi tek spomenuti neke od ključnih

² U Zagrebu prvi su pogoni za fotomehaničko otiskivanje nastali tek na prijelazu stoljeća, i to Chromolitografija, cinkografija i svjetlotisak Vase Margetića i Vladimira Rožankovskoga iz 1898. ili Svjetlotiskarski zavod Rudolfa Mosingera utemeljen 1901. godine. HR-DAZG-4, GPZ, Obrtni odsjek, Upisnik E – Ini obrti 1886. – 1919., br. 28/1898 i br. 18/1901. Vjerojatno najraniji primjer na hrvatskom prostoru bio je Prvi zavod u Dalmaciji za fotomehanički tisak za izradbu postojećih otisaka masnom bojom prema najnovijem usavršenom postupku, koji je u Zadru najkasnije 1884. godine utemeljio fotograf Tomaso Burato. Usp. Abdulah Seferović, *Photographia Iadertina: Od dagerotipije do digitalne slike* (Zagreb: Kapitol, 2009), str. 114.

³ Hrvoje Gržina, “Nenadkriljeni zagrebački fotograf” – prilozi o životu i radu Ivana Standla,” *Arhivski vjesnik* 61 (2018): str. 103-125; Nada Grčević, *Fotografija devetnaestog stoljeća u Hrvatskoj* (Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1981), str. 62-84.

Slika 1. Album *Uspomen na Zagreb* Ivana Standla. HR-HDA-1442.1.1.

momenata iz autorove biografije prema kojima se možemo ravnati pri pokušaju datiranja promatranoga albuma, jer *Uspomen na Zagreb* (Slika 1) nema nikakvu vidljivu oznaku datacije. Prvi trag koji po tom pitanju može biti od pomoći adresa je fotografova ateljea zabilježena na unutrašnjoj strani korica i na poleđini svakoga od dvanaest u njem okupljenih otisaka – Ilica 747. Riječ je o ateljeu podignutom tijekom druge polovice 1866. godine u vrtu kuće Mirka Božurića u današnjoj Ilici br. 34,⁴ u kojem je Standl radio do 1878. godine,⁵ pa tako nastanak albuma i otisaka svakako treba tražiti unutar toga razdoblja. Međutim, nekoliko uspješnih momenata Standlove fotografske karijere omogućava i preciznije vremensko određenje.

Od nagrada osvojenih na izložbama diljem Europe, čije je medalje sukcesivno dodavao na poleđine dekorativnih kartona svojih fotografija, otisci iz albuma

⁴ Za Standlovu molbu za podizanje ateljea i pripadajući građevinski nacrt usp. HR-DAZG-1122. Zbirka građevne dokumentacije, Ilica 34, 1531.1. Plan Skizze zur Erbauung eines fotografischen Ateliers im Garten des Hauses N. 747, untere Ilica in Agram. Za podatke o vlasniku i današnjem kućnom broju usp. Lelja Dobronić, *Stare numeracije kuća u Zagrebu* (Zagreb: Muzej grada Zagreba, 1959), str. 134.

⁵ Dana 12. travnja 1878. godine podnio je zahtjev za gradnju novoga ateljea u kući br. 734 u tadašnjoj Lovачkoj ulici (danas Mesnička br. 7), što mu je bilo odobreno 3. lipnja. HR-DAZG-4, GPZ, Građevno-vatrogasni odjel, Urudžbeni zapisnik 1878. – 1889., god. 1878., br. 100 i spis br. 100/Gr. od 13. travnja 1878. s priloženim nacrtom.

Uspomen na Zagreb nose samo medalju s *Prve dalmatinsko-slavonsko-hrvatske izložbe plodinah, tvorinah i umjetninah* održane u Zagrebu 1864. godine. Budući da je poznato kako je za vrijeme rada na adresi Ilica br. 747 Standl osvojio i nagrade na *Politehničkoj izložbi* (rus. *Politehničeskaja vystavka*) u Moskvi 1872. i *Godišnjoj međunarodnoj izložbi* (eng. *Annual International Exhibition*) u Londonu 1874. godine, kao i naslov »fotograf Jugoslavenske academie znanosti i umjetnosti« (takoder 1874.),⁶ gornja se datumska granica izdavanja albuma pomiče na 1872. godinu.

Vrijedno je spomenuti da je do početka 1870-ih Standl već ostvario nekoliko zapaženih ciklusa zagrebačkih motiva, počevši s fotoalbumom *Jurjaves* iz 1867. godine, koji je posvetio i poklonio zagrebačkomu nadbiskupu Jurju Hauliku.⁷ Dvije je godine kasnije njegovu veličanstvu Franji Josipu I. za vrijeme posjeta Zagrebu uručio album fotografija naslovljen *Spomen na Zagreb* s posebnom posvetom,⁸ a godine 1870. objavio je i prvu hrvatsku fotomonografiju *Fotografijske slike iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, koja je doživjela više izdanja.⁹

Dodatnu pomoć pri datiranju albuma *Uspomen na Zagreb* mogu pružiti njegovi sačuvani primjerci, danas pohranjeni u Hrvatskom državnom arhivu i Muzeju za umjetnost i obrt.¹⁰ Razlika između ta dva albuma tek je u boji korica koje su kod prvospomenutoga crvene, a u potonjem slučaju plave. Ni jedan ne nosi nikakve oznake vremenskih odrednica, ali u literaturi možemo pronaći podatak o 1871. kao godini objavljivanja.¹¹ Osim spomenutih, u Muzeju grada Zagreba pronađen je primjerak identičnoga oblikovanja, ali drukčijega naslova – *Uspomena na I. obću hrvatsku učiteljsku skupštinu u Zagrebu 1871.* – koji je sačuvan fragmentarno.¹² Snimke iz toga albuma izrađene su i opremljene na identičan način kao i u dva ranije spomenuta primjerka, pa ih stoga nije neopravdano dovesti u vezu i pretpostaviti da su nastali u isto vrijeme.

⁶ Gržina, "Nenadkriljeni zagrebački fotograf," str. 108.

⁷ O albumu *Jurjaves* usp. Hrvoje Gržina, "Album fotografija *Jurjaves* Ivana Standla, posvećen nadbiskupu Jurju Hauliku," *Tkalčić: Godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije* 17 (2013): str. 555-568. Album se čuva u Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu (M 17853).

⁸ "Album fotografičnih snimakah zagrebačkih za Nj. Veličanstvo," *Narodne novine*, br. 61 (16. ožujka 1869.): s. p. Fotoalbum se čuva u Austrijskoj nacionalnoj knjižnici u Beču (Österreichischen Nationalbibliothek, *Spomen na Zagreb*, inv. br. Fid 707).

⁹ O snimanju i izdavanju *Fotografijskih slika* usp. Hrvoje Gržina, "Analiza sadržaja fotografija u sačuvanim primjercima prve hrvatske fotomonografije 'Fotografijske slike iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije,'" *Arhivski vjesnik* 56 (2013): str. 123-143.

¹⁰ HR-HDA-1442. Zbirka fotografija Ivana Standla, 1.1; Muzej za umjetnost i obrt, Zbirka starije fotografije, inv. br. MUO 16893.

¹¹ Vladimir Maleković, *Fotografija u Hrvatskoj od 1848-1951* (Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 1994), str. 449; Vladimir Maleković, *Historicizam u Hrvatskoj: Knjiga II* (Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 2000), str. 801.

¹² Muzej grada Zagreba, Zbirka fotografija zagrebačkih vizura, inv. br. MGZ 65507. O tom albumu usp. Grčević, *Fotografija*, str. 79-80.

Pri preciznijem određenju godine dovršenja albuma *Uspomen na Zagreb* dodatno nam može pomoći i prigodna publikacija objavljena povodom spomenute učiteljske skupštine, koja je održana u Zagrebu od 23. do 25. kolovoza 1871. godine. U njoj je fotograf Standl poimence spomenut kao izlagač na popratnoj *izložbi učila*, za što mu je centralni odbor skupštine dodijelio *priznanicu*,¹³ slijedom čega nije neopravdano pretpostaviti da je dio otisaka tom prilikom objedinio u koricama prigodnoga naslova ili je pak prvotnu ideju obilježavanja Prve opće učiteljske skupštine nastavio komercijalno plasirati pod općenitijim naslovom *Uspomen na Zagreb*.

Definitivnu potvrdu pretpostavke da je tako zamišljeni album zagrebačkih motiva prvotno bio namijenjen učiteljskoj skupštini i dovršen 1871. godine daje nam kratki tekst iz sisačkih novina *Branik*. Najavljujući održavanje skupštine i popratnu izložbu učila, autor teksta posebice ističe da »fotograf Standel priređuje podporom centralnoga odbora fotografsku spomenicu na prvu obću učiteljsku skupštinu. Ta spomenica biti će album od 12 slika predstavljajući najljepše partije grada Zagreba, a tiskat će se fotografskim tiskom dvorskoga fotografa Alberta u Monakovu.«¹⁴ Ta nam novinska vijest s jedne strane potvrđuje da je album *Uspomen na Zagreb*, odnosno *Uspomena na I. obću hrvatsku učiteljsku skupštinu u Zagrebu 1871.* dovršen i javnosti predstavljen najkasnije u vrijeme održavanja same skupštine, a s druge pak strane doznajemo i gdje su motivi otisnuti. Budući da je riječ o tisku, postaje razumljivo i zašto su otisci iz sva tri albuma gotovo identični i opremljeni na isti način. Ostaje nam dakle vidjeti kako je došlo do toga da motivi okupljeni u albumu budu umnoženi fotomehaničkim putem postupkom svjetlotiska, a ne kao u to vrijeme apsolutno dominantnim albuminskim fotografskim otiscima.

3. Svjetlotisak – fotomehanički postupak otiskivanja fotografskih motiva

Svjetlotisak je fotomehanički postupak bez rastera koji omogućava izradu visokokvalitetnih otisaka iz fotografskih negativa. Izrada započinje nanošenjem sloja želatine na podlogu (staklenu ili metalnu ploču), na koji se po otvrdnjavanju dodaje drugi sloj želatine senzibilizirane kalijevim ili amonijevim dikromatom. Tako pripremljena ploča u narednom se koraku suši u tami na točno određenoj – precizno kontroliranoj – temperaturi, pri čemu se na površini želatine stvara karakteristični namreškani uzorak. Slijedi ekspaniranje ploče kontaktnim putem pod fotografskim negativom, pri čemu želatina otvrdnjuje sukladno količini primljenoga elektromagnetskog zračenja. Nakon ekspaniranja višak se dikromata ukla-

¹³ *I. obća hrvatska učiteljska skupština u Zagrebu 23., 24. i 25. kolovoza 1871.* (Zagreb: Centralni odbor I. obće hrv. uč. skupštine, 1871), str. 216. Standlovo je ime navedeno pod br. 92.

¹⁴ "Dopisi," *Branik*, br. 72 (21. lipnja 1871.): s. p. [Potpisano: F.]

nja ispiranjem u hladnoj vodi, a potom se ploču tretira otopinom glicerina ne bi li se poboljšalo upijanje vode na dijelovima neotvrdnute senzibilizirane želatine. U idućem se koraku na želatinu nanosi masna tinta, koja se zadržava samo na hidrofilnim područjima slike (onima koji su prethodno bili manje izloženi elektromagnetskomu zračenju), a hidrofobni ju svjetli dijelovi slike odbijaju. Tako se dobivena slika otiskivanjem u preši prenosi na papir te po sušenju eventualno doraduje nanošenjem zaštitnoga premaza, čime je izrada otiska dovršena.¹⁵

Temeljno načelo svjetlotiska opisao je 1855. godine francuski kemičar Alphonse Louis Poitevin (1819.-1882.). U njegovu je glasovitom patentu (br. 24, 592 od 27. kolovoza 1855.) po prvi puta otkriveno da kamena, metalna, staklena ili drvena površina prekrivena mješavinom koloida poput albumina, fibrina ili arapske gume s dikromatima može – nakon izlaganja svjetlosti pod negativom i zatim namakanja vodom – na osvijetljenim dijelovima prihvatiti masnu tintu sukladno količini primljenoga zračenja, što ju čini prikladnom za izradu otisaka. Nakon otkupa Poitevineova patenta 1857. godine, pariški je litograf Rose-Joseph Lemercier (1803.-1887.) započeo s primjenom toga važnoga otkrića na litografskom kamenu, a nedugo potom počeo ga je u manjem opsegu rabiti i Ferdinand Joubert (1810.-1884.). Tek su 1865. godine Cyprien Marie Tessié du Motay (1818.-1880.) i Charles Raphaël Maréchal (1818.-1888.) u Metz započeli s uporabom bakrenih ploča s dikromatnom želatinom pri otiskivanju svojih *fototipija*, no također s ograničenim uspjehom, jer – zbog slaboga prijanjanja želatine uz bakrenu ploču – nije bilo moguće izrađivati naklade veće od stotinjak otisaka.

Svjetlotisak su praktično uporabljivim fotomehaničkim postupkom svojim unaprjeđenjima neovisno jedan o drugom učinili tek Münchenski fotograf Josef Albert (1825.-1886.) i praški učitelj crtanja Jakob Husnik (1839.-1916.). Njihova je uporaba staklenih ploča kao podloge te tankoga sloja mješavine albumina i želatine senzibilizirane dikromatima i izložene svjetlosti kroz podlogu, smještena između stakla i senzibilizirane želatine, omogućila – počevši od 1868. godine – otiskivanje naklada od približno tisuću primjeraka. Nakon što je Albert otkupio Husnikovo otkriće i inkorporirao ga u vlastita istraživanja, dobivene je otiske nazvao alberttipijama te ih započeo serijski izrađivati u tiskari u Münchenu (*Slika 2*). Osim njemačko-českoga dvojca, razvoju svjetlotiska na osobit su način pridonijeli i Münchenski litograf Max Gemoser, kojemu od 1868. dugujemo i naziv svjetlotisak (njem. *lichtdruck*), Johann Baptist Obernetter (1840.-1887.) te

¹⁵ Ovdje izložen postupak izrade svjetlotiska detaljno je opisan u sljedećim radovima, iz kojih su podatci i preuzeti: Dusan C. Stulik i Art Kaplan, *The Atlas of Analytical Signatures of Photographic Processes: Collotype* (Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 2013); Bertrand Lavédrine, *Photographs of the past: Process and preservation* (Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 2009), str. 183-184; Gordon Baldwin i Martin Jürgens, *Looking at photographs: A guide to technical terms* (Los Angeles: The Getty Museum, 2009), str. 21-22.

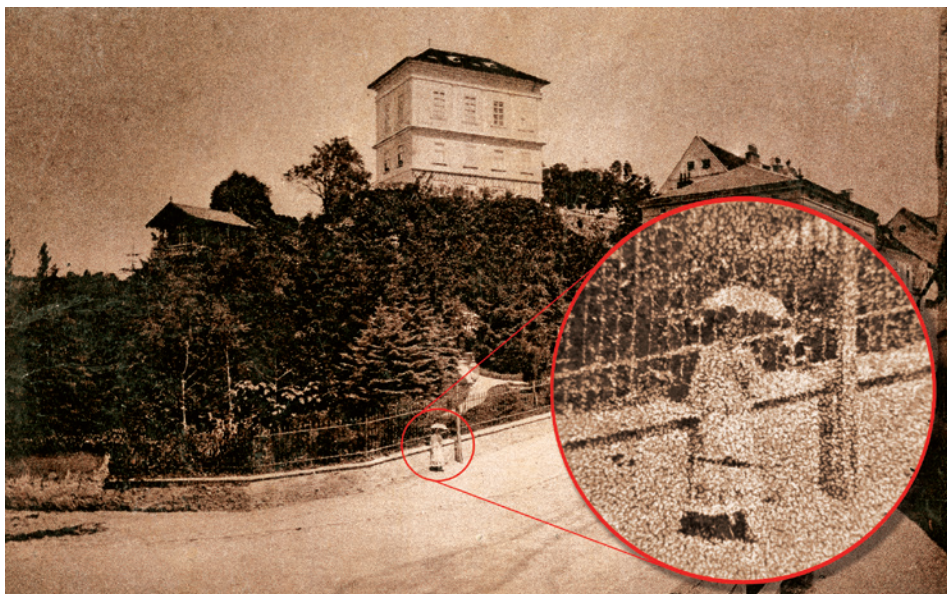
Slika 2. Tiskara Josefa Alberta u Münchenu. *Photographische Correspondenz*, br. 71, svibanj 1870.

Britanac Ernest Edwards (1837.-1903.), koji je svoje otiske s dviju kositrenih ploča nazivao heliotipijama (patent 3,543 od 8. prosinca 1869.).¹⁶

4. Fotomehanički otisci iz albuma *Uspomen na Zagreb*

Kao što je već spomenuto, album *Uspomen na Zagreb* i u njem okupljeni otisci javnosti nisu nepoznati. Međutim, o tehnici izrade otisaka i fotomehaničkom postupku kojim su izvedeni dosad u literaturi ni na izložbama nije bilo

¹⁶ Povijesni je pregled razvoja svjetlotiska ovom prilikom izrađen prema podacima iz sljedećih naslova: Luis Nadeau, "Collotype," u: *Encyclopedia of nineteenth-century photography*, ur. John Hannavy (New York: Routledge, 2008), str. 313-315; Luce Lebart, "Phototypie," u: *Le vocabulaire technique de la photographie*, ur. Anne Cartier-Bresson (Paris: Marval, 2008), str. 304-307; Josef Maria Eder, *History of Photography* (New York: Dover Publications, 1972), str. 617-620; August Albert, *Die verschiedenen Methoden des Lichtdruckes* (Halle: Wilhelm Knapp, 1900).

Slika 3. Struktura karakteristična za proces svjetlotiska vidljiva na povećanom detalju otiska »Mesnička ulica« iz Standlova albuma Uspomen na Zagreb. HR-HDA-1442.1.1.7.

riječi. Već letimičnim pregledom otisaka postaje razvidno da su vizualno drukčiji od velike većine srodnika iz istoga vremena: slika nije izbledjela ni požutjela, a detalji u svijetlim dijelovima fotografske slike u potpunosti su vidljivi. Naime, početkom 1870-ih godina u hrvatskim su se fotografskim ateljeima otisci izrađivali gotovo isključivo na albuminskom papiru,¹⁷ o čemu svjedoči velik broj takvih sačuvanih fotografija. Nakon stotinu i više godina albuminski otisci uslijed kemijskih oštećenja mijenjaju pojavnost te pokazuju karakterističnu smeđe-žutu boju uz moguć gubitak detalja u svijetlim dijelovima fotografske slike, te ih je vrlo malo sačuvano bez da su spomenuta oštećenja jasno vidljiva. Za razliku od njih, otisci okupljeni u albumu *Uspomen na Zagreb* nakon stoljeća i pol gotovo da ne pokazuju nikakve znakove starenja te su u potpunosti nalik tek izrađenim albuminskim otiscima. Razlog je tomu u njihovoj fotomehaničkoj, a ne fotografskoj prirodi. Pogledamo li bilo koji od otisaka iz Standlova albuma pod blagim povećanjem lupe ili mikroskopa, crvolike tvorbe koje čine uzorak karakterističan upravo za svjetlotisak postaju jasno vidljive (*Slika 3*). Riječ je, dakle, o fotomehaničkim otiscima koji su – kao što smo vidjeli u prethodnom poglavlju – u komercijalnu uporabu uvedeni svega tri godine ranije.

¹⁷ O albuminskim otiscima usp. Lavédrine, *Photographs of the past*, str. 112-123.

Odgovor na pitanje otkuda Standlu ideja i mogućnost izrade svjetlootiska, kad znamo da su prvi takvi zavodi u Zagrebu nastali tek 1890-ih godina, najvjerojatnije leži među stranicama mjesečnika *Photographische Correspondenz*, glasila Fotografskoga društva u Beču (njem. *Photographische Gesellschaft in Wien*). Iz te stručne tiskovine doznajemo – što ranije nije bilo poznato – da je Standl od 16. siječnja 1866. bio član Društva,¹⁸ a preko stranica mjesečnika članovi su sukcesivno bili upoznavani s različitim inovacijama na polju fotografske tehnologije. Tako je već u srpnju 1869. godine u glasilu objavljen kratki opis Albertova postupka, kojemu su pridodane i dvije ilustracije (»Unveränderlicher Lichtdruck von J. Albert in München«) otisnute u nakladi od tisuću primjeraka iz iste matrice.¹⁹ Početkom 1870. godine objavljen je novi osvrt na tada već u potpunosti usavršen postupak alberttipije zajedno s novom ilustracijom izrađenom na način da imitira izgled albuminskoga otiska – »Unveränderlicher Lichtdruck (Alberttypie) Imitation von Albuminpapier«.²⁰ U narednim je brojevima objavljeno više svjetlootiska drugih autora, a 1871. se godine počinju javljati i prvi oglasi za njihovu komercijalnu izradu.

Standl je, dakle, po svoj prilici od početaka bio upoznat s razvojem i mogućnostima novoga fotomehaničkoga postupka te je za izradu otisaka svojega budućega albuma odabrao upravo Albertov Münchenski zavod. O tom nas je također izvijestio autor teksta u novinama *Branik*: »tiskat će se fotografskim tiskom dvorskoga fotografa Alberta u Monakovu«.²¹ U novinama neprecizno određen kao »fotografski tisak«, novi je postupak umnožavanja snimaka ipak javnosti predstavljen kao »posve nova umjetnost« koju je izumio »češki profesor Jak. Husnik u Taboru, a Albert je taj izum od njega za 2000 fr. kupio, i tjera ga sada u veliko«. Standlov je album s pravom najavljen kao »prvo djelo te vrsti u našoj domovini«.²²

S tehničke strane posla ostaje otvoreno tek pitanje na koji je način Standl motive odabrane za otiskivanje isporučio Albertovu zavodu. S obzirom na to da izvorne negative zasigurno nije davao i rabio ih je kasnije, ostaju dvije mogućnosti: da je sam izradio smanjene duplikat-negative fotografirajući otiske na manji format ploče (što je, sudeći prema sačuvanim fotografijama, često radio) ili da je dao otiske koji su u Albertovu zavodu fotografirani ne bi li se dobili duplikat-negativi potrebni za svjetlotisak. Bez obzira na to za koju se mogućnost odlučio, većina je svjetlootiska izvedena vrlo vješto te su nakon gotovo 150 godina zadržali detalje koji su u albuminskim otiscima izgubljeni.

¹⁸ "Protokoll der Plenar – Versammlung der Photographischen Gesellschaft in Wien," *Photographische Correspondenz*, br. 20 (veljača 1866): str. 46.

¹⁹ "Der Albert-Druck," *Photographische Correspondenz*, br. 61 (srpanj 1869): str. 151-152.

²⁰ "Alberttypie," *Photographische Correspondenz*, br. 68 (veljača 1870): str. 44.

²¹ "Dopisi," *Branik*, br. 72 (21. lipnja 1871.): s. p.

²² "Dopisi," *Branik*, br. 72 (21. lipnja 1871.): s. p.

Album Ivana Standla izrađen je i objavljen uz financijsku potporu Centralnoga odbora učiteljske skupštine. Koliki je bio trošak izrade samih svjetlootisaka možemo otprilike odrediti pogledamo li oglase koji su takvu vrst usluge nudili. Kao primjer može poslužiti oglas bečkoga fotografa Juliusa Letha objavljen po prilici u vrijeme Standlova dovršenja albuma *Uspomen na Zagreb*. U njemu majstor nudi izradu »nepromjenjivih svjetlootisaka« (njem. *Unveränderlicher Lichtdruck*) u različitim veličinama, od kojih nam je najzanimljivija ona formata posjetnice koja odgovara dimenzijama Standlovihi otisaka. Njihova je cijena u Lethovu ateljeu bila pet do šest forinta za stotinu otisaka, odnosno trideset do četrdeset forinta za tisuću primjeraka.²³ Minimalna naklada svakoga motiva bila je pedeset otisaka, a kolege fotografi dobivali su »razumni popust«.²⁴ Za pretpostaviti je da su slične cijene vrijedile i kod samoga Alberta. Uz same otiske, ukupnomu trošku valja pridodati također dekorativne kartone i korice, slijedom čega cijena nije mogla biti manja od sedamdeset forinta. Kao cjenovni orijentir vrijedi spomenuti da je u to vrijeme iznos potreban za stotinu svjetlootisaka bio približno jednak polugodišnjoj pretplati na dnevne novine.²⁵

Kolika je bila naklada svakoga od dvanaest motiva okupljenih u albumu *Uspomen na Zagreb* nije moguće utvrditi, no zasigurno nije bila manja od pedeset otisaka po motivu. Svi su izvedeni na način da njihov konačni izgled nalikuje tek izrađenomu albuminskomu otisku, točno kao što je pokazano na primjeru priloženom u *Photographische Correspondenz* godinu dana ranije.²⁶ To je postignuto uporabom crno-ljubičaste tinte, kojom je imitiran izgled zlatom toniranoga albuminskoga otiska, te premazivanjem papira lakom radi postizanja površinskoga sjaja.²⁷

5. *Uspomen na Zagreb* – sadržaj, struktura i važnost

Malen formatom (6,5 cm x 10,5 cm), album *Uspomen na Zagreb*, odnosno *Uspomena na I. obću hrvatsku učiteljsku skupštinu u Zagrebu 1871.* u integralnom obliku sadržava dvanaest svjetlootisaka formata posjetnice. Otisci nisu uvezani, nego samo umetnuti u korice, tako da ne postoji njihov točno određeni poredak (usp. slikovne priloge). Od zastupljenih motiva na Standlovim su snimkama zabilježena dva panoramska pogleda na dijelove grada (*Zagreb s istočne strane* i *Južno šetaliste*),²⁸ Katedrala prije Schmidt-Bolleove restauracije (*Prvostolna crkva s nadbiskupskim gradom*), dva motiva s Jelačićeva trga (*Jelačićev trg* i *Jelačić-*

²³ "Julius Leth," *Photographische Correspondenz*, br. 90 (prosinac 1871): str. IX.

²⁴ "Julius Leth," *Photographische Correspondenz*, br. 90 (prosinac 1871): str. IX.

²⁵ Usp. *Narodne novine*, br. 225 (2. listopada 1871.): naslovna stranica.

²⁶ Usp. bilj. 18.

²⁷ Stulik i Kaplan, *The Atlas of Analytical Signatures: Colotype*, str. 8.

²⁸ Primjerak albuma iz Hrvatskoga državnoga arhiva ima pogreškom na dva otiska nalijepljen naslov *Zagreb s istočne strane*, iako je u drugom slučaju riječ o otisku naslova *Južno šetaliste*. HR-HDA-1442.

čev spomenik), Kamenita vrata (*Kamenita vrata*), Vlaška ulica s Vojnom bolnicom i crkvom sv. Petra (*Laška ulica*), Mesnička ulica i Palača Pongratz (*Mesnička ulica*), Sinagoga (*Izraelitički hram*) te tri motiva iz današnjega Maksimira (*Spomenik sv. Gjurđa u perivoju Jurjevcu*, *Ribnjak i vidikovac u perivoju Jurjevcu* i *Lovačka kuća u perivoju Jurjevcu*).²⁹

Fotografije prema kojima su svjetlootisci izrađeni morale su biti snimljene najkasnije do početka ili sredine 1871. godine. Pogledamo li pobliže motive, za neke od njih moguće je uočiti sličnosti s ranije izrađenim otiscima te zaključiti da je Standl iskoristio već postojeće snimke, a dio je njih iznova ili po prvi put snimio. Tako je snimka Katedrale preuzeta iz *Fotografskih slika*, ali je za potrebe novoga albuma kadar reduciran isključivo na crkvu i nadbiskupski dvor te orijentiran horizontalno (*Slika 4*). Za razliku od fotografije Prvostolnice, tri snimke iz današnjega Maksimira u dosta se detalja razlikuju od onih koje ilustriraju četiri godine stariji album *Jurjaves* te su zasigurno snimljene kasnije.³⁰ Svi su motivi, dakle, fotografirani između 1868. i 1871. godine, a neke od njih nastavio je Standl rabiti i u nadolazećim godinama. Tako je primjerice od snimke Strossmayerova šetališta sačuvan i nekoliko godina noviji albuminski otisak, koji se – iako su izrađeni iz istoga negativa većega formata – od svjetlootiska vidljivo razlikuje po izrezu (kadru).³¹

Veliku dokumentarnu vrijednost Standlovih svjetlootisaka dodatno potvrđuje činjenica da nekih od snimljenih objekata više nema (primjerice Sinagoga ili Zakladna bolnica), neki danas izgledaju bitno drukčije (primjerice Katedrala ili crkva sv. Petra), a neki su pak na drugim lokacijama (primjerice Fernkornov spomenik *Sv. Juraj ubija zmaja*) ili su drukčije orijentirani (također Fernkornov spomenik banu Jelačiću). Također, na dijelu snimaka vidimo izgled grada prije nego što su bile izgrađene neke od današnjih glavnih znamenitosti (primjerice Strossmayerovo šetalište bez Uspinjače).

Zbirka fotografija Ivana Standla, 1.1.2. Pogreška je utvrđena komparativnim uvidom u oba primjerka albuma *Uspomen na Zagreb*.

²⁹ Snimke iz albuma likovno je analizirala Nada Grčević, pri čemu je posebno izdvojila motive Katedrale i Kamenitih vrata te ih reproducirala uz tekst. Posebno se pohvalno izrazila o snimci Kamenitih vrata, ističući kako je to »najljepša fotografija tog albuma i ujedno najkarakterističnija za Standlov način pristupa motivu«. Grčević, *Fotografija*, str. 78-80.

³⁰ Usp. Ivan Standl, *Jurjaves*, fot. br. 2, 5 i 7, Metropolitanska knjižnica, M 17853.

³¹ Albuminski otisak s motivom Strossmayerova šetališta nalijepljen je na dekorativni karton na kojem je otisnuta i medalja s Politehničke izložbe u Moskvi održane 1872., što pokazuje da je izrađen kasnije. Usp. HR-DAZG-857. Zbirka Ulčnik Ivan, Fotografije, br. 559.

Slika 4. Usporedba Standlova motiva zagrebačke katedrale na albuminskom otisku velikoga formata iz 1870. i njegov detalj umnožen postupkom svjetlotiska u formatu posjetnice iz 1871. godine. HR-HDA-1442.2.2.1 i 1.1.3.

Osim otisaka, osobito je zanimljiv fotografov oglas, otisnut na unutarnjoj strani korica, iz kojega jasno vidimo koje je sve usluge Standl nudio općinstvu. Navodimo ga u cijelosti na hrvatskom:

»Ivan Voj. Standl,

fotograf u Illici br. 747,

preporuča svoj atelier, pravi sve u svoj posao zasiećajuće

radnje, kao:

obične fotografije svake veličine, za **medaljon** i **posietnice** počamši, pa sve do **slikah u naravnoj veličini**, pravi takodjer **obojene slike** i sve **podobne radnje, fotografije predielah**, za **industrijalne poslove, gradjevinah i graditeljskih predmetah.**

Fotografijah Zagreba i njegove okolice ima vazda gotovih i mogu se dobiti uz priličnu cienu.»

Na njemačkom jeziku otisnuto je na koricama:

»**Johann Ad[albert]. Standl,**

Fotograf, Ilica Nr. 747,

empfehl't sein Atelier und liefert alle in sein Fach einschlagenden Arbeiten, als:

gewöhnliche Fotografien aller Grössen von Medaillon- & Visitenkartenbildern
angefangen bis zu **lebensgrossen Portraits, Chromobildern, Kameen etc.,**
Landschaftsaufnahmen, Fotografien für industrielle Zwecke, von
Bauwerken und architectonischen Objecten.

Ansichten von Agram sind stets vorrät'ig und zu billigen Preisen zu haben.«

Standl je početkom 1870-ih, kao što vidimo iz reklamnoga oglasa, iskusn i nagrađivan majstor, koji, osim portretiranja u ateljeu, obavlja i mnoštvo drugih fotografskih poslova u kojima se je dodatno etablirao tijekom narednih desetljeća.³² Fotografiranje zagrebačkih motiva zarana je postala vrlo važna odrednica njegova ukupnoga rada, te je »fotografijah Zagreba« uistinu imao »vazda gotovih«. Velik broj njih sačuvan je do današnjega dana, a osobito su vrijedne one koje je tematski povezao u sadržajne cjeline poput fotoalbuma ili knjiga, nastavljajući tradiciju kontinuiranoga fotografiranja grada započetu u prethodnom desetljeću snimkama Julija Hühna iz 1860. te albumom *Uspomena na Zagreb* Ljudevita Švoisera i Emanuela Mučnjaka iz 1864. godine.³³ Standl je tako, sustavno prateći novitete na polju fotografske tehnologije, u povijest toga medija na hrvatskom prostoru uveo i fotomehanički postupak svjetlotiska te već tijekom svoje prve zagrebačke dekade raznovrsnošću i kvalitetom radova vidljivo iskočio iz prosjeka zagrebačke, ali i hrvatske, fotografske konkurencije.

6. Zaključak

Album s dvanaest otisaka naslovljen *Uspomen na Zagreb*, rad zagrebačkoga fotografa Ivana Vojtjeha Standla, prvi je primjer fotomehaničkoga otiskivanja u Zagrebu, a najvjerojatnije i na hrvatskom prostoru. Zamišljen je i dovršen povodom održavanja I. obće hrvatske učiteljske skupštine u Zagrebu 1871. godine. Standlovi su zagrebački motivi za tu prigodu umnoženi fotomehaničkim postupkom svjetlotiska u Münchenu kod fotografa Josefa Alberta, jednoga od izumitelja

³² Gržina, "Nenadkriljeni zagrebački fotograf," str. 109-117.

³³ O radu te dvojice fotografa usp. Grčević, *Fotografija*, str. 52-53, 88. Za osvrt na Švoiserov i Mučnjakov album s reprodukcijama fotografija usp. Iva Prosoli, *Uspomene na Zagreb: Fotografije iz fotografskih albuma XIX. stoljeća iz fondusa Muzeja grada Zagreba* (Zagreb: Muzej grada Zagreba, 2011), str. 8-19.

toga procesa. Postupak je, vrijedi još jednom ponoviti, usavršen i postao je komercijalno dostupan svega dvije godine prije nastanka Standlova albuma.

Za mogućnosti fotomehaničkoga otiskivanja i osnovne značajke svjetlotiska Standl je najvjerojatnije doznao putem časopisa *Photographische Correspondenz*, glasila Fotografskoga društva u Beču, čiji je član bio od početka 1866. godine. Spomenuto je glasilo, naime, kontinuirano pratilo svakovrsne napretke na polju fotografske tehnologije, pa tako i fotomehaničkoga otiskivanja, te su članovi na stranicama mogli pročitati brojne tehničke podatke o raznim sferama fotografije, kao i pogledati ručno rađene primjere. Upravo su Albertovi svjetlotisci više puta ilustrirali brojeve toga stručnoga glasila, koje je Standlu kao članu društva bilo dostupno svakoga mjeseca. Na taj je način, po svemu sudeći, zagrebačka i hrvatska fotografija po prvi puta spoznala mogućnosti tada posve novoga fotomehaničkoga otiskivanja, a zahvaljujući Standlu i financijskoj pripomoći Glavnoga odbora učiteljske skupštine također vidjeti i nabaviti primjerke novoga izuma sa zagrebačkim motivima.

Što se pak strukture albuma tiče, dvanaest okupljenih otisaka prikazuju odabrane zagrebačke motive fotografirane između 1868. i 1871. godine, a prati ih oglas na hrvatskom i njemačkom jeziku otisnut na unutarnjoj strani prednje i stražnje korice iz kojega doznajemo koje je sve fotografske poslove Standl mogao obaviti u svojem iličkom ateljeu.

Albumom *Uspomen na Zagreb* Standl je nastavio niz uspješnih fotografskih cjelina – započetih unikatnim albumima *Jurjaves* iz 1867. (posvećen nadbiskupu Hauliku) i *Spomen na Zagreb* iz 1869. (posvećen caru Franji Josipu I.) – s vrhuncem u prvoj hrvatskoj fotomonografiji *Fotografijske slike iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, prvi put objavljenoj 1870. godine. Time je nastavljeno višemanoje kontinuirano fotografsko dokumentiranje Zagreba započeto snimkama Julija Hühna i Ljudevita Švoisera desetljeće ranije, a uvođenjem novih fotografskih tehnologija znatno je obogaćena i tehnička povijest medija na našem prostoru.

Slikovni prilozi

Prilog 1. Ivan Standl, Zagreb s istočne strane, 1871.

Prilog 2. Ivan Standl, Južno šetalište, 1871.

Prilog 3. Ivan Standl, Prvostolna crkva s nadbiskupskim gradom, 1871.

Prilog 4. Ivan Standl, Jelačićev trg, 1871.

Prilog 5. Ivan Standl, Jelačićev spomenik, 1871.

Prilog 6. Ivan Standl, Laška ulica, 1871.

Prilog 7. Ivan Standl, Mesnička ulica, 1871.

Prilog 8. Ivan Standl, Kamenita vrata, 1871.

Prilog 9. Ivan Standl, Izraelitički hram, 1871.

Prilog 10. Ivan Standl, Lovačka kuća u perivoju Jurjevcu, 1871.

Prilog 11. Ivan Standl, Ribnjak i vidikovac u perivoju Jurjevcu, 1871.

Prilog 12. Ivan Standl, Spomenik sv. Gjurgja u perivoju Jurjevcu, 1871.

POPIS IZVORA

Arhivsko gradivo

Državni arhiv u Zagrebu (DAZG)

HR-DAZG-4. Gradsko poglavarstvo Zagreb.

HR-DAZG-857. Zbirka Ulčnik Ivan.

HR-DAZG-1122. Zbirka građevne dokumentacije.

Hrvatski državni arhiv (HDA)

HR-HDA-1442. Zbirka fotografija Ivana Standla.

Metropolitanska knjižnica (MK)

M 17853 – Ivan Standl, Jurjaves.

Muzej grada Zagreba (MGZ)

Zbirka fotografija zagrebačkih vizura.

Muzej za umjetnost i obrt (MUO)

Zbirka starije fotografije.

Österreichischen Nationalbibliothek (ÖNB)

Bildarchiv und Grafiksammlung.

Službena glasila i tisak

Branik (Sisak), 1871.

Narodne novine (Zagreb), 1869, 1871.

Photographische Correspondenz (Beč), 1866, 1869-1871.

Literatura

Albert, August. *Die verschiedenen Methoden des Lichtdruckes*. Halle: Wilhelm Knapp, 1900.

Baldwin, Gordon i Martin Jürgens. *Looking at photographs: A guide to technical terms*. Los Angeles: The Getty Museum, 2009.

Dobronić, Lelja. *Stare numeracije kuća u Zagrebu*. Zagreb: Muzej grada Zagreba, 1959.

Eder, Josef Maria. *History of Photography*. New York: Dover Publications, 1972.

Grčević, Nada. *Fotografija devetnaestog stoljeća u Hrvatskoj*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1981.

Gržina, Hrvoje. “Nenadkriljeni zagrebački fotograf’ – prilozi o životu i radu Ivana Standla.” *Arhivski vjesnik* 61 (2018): str. 103-125.

Gržina, Hrvoje. “Album fotografija Jurjaves Ivana Standla, posvećen nadbiskupu Jurju Hauliku.” *Tkalčić: Godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije* 17 (2013): str. 555-568.

Gržina, Hrvoje. “Analiza sadržaja fotografija u sačuvanim primjercima prve hrvatske fotomonografije ‘Fotografijske slike iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije’.” *Arhivski vjesnik* 56 (2013): str. 123-143.

I. obća hrvatska učiteljska skupština u Zagrebu 23., 24. i 25. kolovoza 1871. Zagreb: Centralni odbor I. obće hrv. uč. skupštine, 1871.

Lavédrine, Bertrand. *Photographs of the past: Process and preservation*. Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 2009.

Lebart, Luce. “Phototypie.” U: *Le vocabulaire technique de la photographie*, ur. Anne Cartier-Bresson, str. 304-307. Paris: Marval, 2008.

Maleković, Vladimir, ur. *Fotografija u Hrvatskoj od 1848-1951*. Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 1994.

Maleković, Vladimir, ur. *Historicizam u Hrvatskoj: Knjiga II*. Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 2000.

Nadeau, Luis. “Collotype.” U: *Encyclopedia of nineteenth-century photography*, ur. John Hannavy, str. 313-315. New York: Routledge, 2008.

Prosoli, Iva. *Uspomene na Zagreb: Fotografije iz fotografskih albuma XIX. stoljeća iz fondusa Muzeja grada Zagreba*. Zagreb: Muzej grada Zagreba, 2011.

Seferović, Abdulah. *Photographia Iadertina: Od dagerotipije do digitalne slike*. Zagreb: Kapitol, 2009.

Stulik, Dusan C., Art Kaplan. *The Atlas of Analytical Signatures of Photographic Processes: Collotype*. Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 2013.

Summary

ALBUM *MEMORY OF ZAGREB* BY IVAN STANDL – THE FIRST EXAMPLE OF COLLOTYPE PRINTING IN CROATIAN PHOTOGRAPHY

The paper presents analysis results of the album by Ivan Standl from 1871, entitled “Memory of Zagreb”. Besides its remarkable cultural-historical value for Zagreb and Croatian photography in general, the album is also important due to printing technique of prints it contains. Namely, the photographs were multiplied by the collotype printing process, the latter being put into practice only several years before, which makes the album a pioneering achievement of the photomechanical printing on the Croatian soil. It was conceived and completed on the occasion of the First General Croatian Teachers’ Assembly held in Zagreb in 1871. Standl’s motifs of Zagreb were photomechanically multiplied in Munich at the establishment of Joseph Albert, a photographer, one of the inventors of the collotype printing. The procedure was refined and became commercially available only two years before Standl’s album was made. Standl most probably became aware of the possibilities of the photomechanical printing and of the basic features of the collotype process via the *Photographische Correspondenz* journal, the official organ of the Vienna Photographic Society, whose member he was from early 1866. Albert’s collotype prints illustrated more than one issue of that professional journal, the latter being available to Standl every month as the Society’s member. In all likelihood, the Croatian and Zagreb photography for the first time thus became aware of the possibilities provided by then brand new photomechanical prints and thanks to Standl and the financial aid of the Main Committee of the Teachers’ Assembly, they were able to see and obtain examples of the new invention with motifs of Zagreb. The results of the research presented in the paper – by reconstructing the context of creation of Standl’s photo album and by precisely determining the making process of the prints it assembles – enrich the history of photography in Croatia with new insights and indubitably confirm the already known importance of its author as the most renowned protagonist of the photographic medium in the 19th century Croatia.

Keywords: *Ivan Standl; Memory of Zagreb; Zagreb; photography; collotype; photomechanical process; photomechanical print; First General Croatian Teachers’ Assembly*